

Anna Jakubowicz-Bryx

Bydgoszcz

MOŻLIWOŚCI WYKORZYSTANIA BAJEK I BAŚNI W KSZTAŁCENIU JĘZYKOWYM DZIECI MŁODSZYCH KLAS

1. Cechy i funkcje bajek i baśni

Od najdawniejszych czasów ludzie w celu ubarwienia sobie życia lub zrozumienia różnych spraw, stosunków międzyludzkich opowiadali sobie różne historyjki i historie. Opowieści miały kształtować charakter młodych ludzi. Baśnie i bajki należą do stałego repertuaru literatury dziecięcej. Ich atrakcyjność dla dziecięcego odbiorcy jest równie wielka obecnie jak i przed wieloma laty, mimo zmian cywilizacyjno-kulturowych, jakie dokonują się we współczesnym świecie. Lata, w których przyszło nam żyć, to czas daleko rozwiniętej nauki i techniki, czas komputerów i rzeczywistości wirtualnej, ale nic nie jest w stanie zastąpić cudownego wynalazku przeszłych pokoleń, jakim jest bajka i baśń. Obecnie rodzice rzadko opowiadają czy też czytają dzieciom bajki – najprawdopodobniej z powodu braku wystarczającej ilości czasu.

Baśń, bajka a także i opowiadanie, to formy, z którymi dzieci spotykają się najwcześniej. Stanowią one środek oddziaływań kształcących i wychowawczych najbardziej lubiany przez dzieci, a także i dorosłych. Mają one duży wpływ wychowawczy na osobowość dziecka. „Stanowią one – twierdzi M. Kliś – względnie prostą formę przekazu dziecku dziedzictwa kultury różnych społeczeństw. Wskazują w subtelny sposób wartość zachowań zgodnych z wymogami moralności. Dostarczają dziecku rozumienia siebie samego w złożonym świecie. Wzbogacają życie psychiczne dziecka przez pobudzenie jego wyobraźni, rozwijanie inteligencji, porządkowanie uczuć, umożliwienie rozeznania własnych trudności, a zarazem pokazanie sposobów rozwiązania nękających je problemów”.

Opowiadania, bajki, a głównie baśnie są istotnym elementem kultury duchowej ludzi. Baśń jako gatunek epiki ludowej przedstawia ideały dobra, sprawiedliwości jak i kryteria ludzkich poczynań. W swojej fantastycznej fabule oraz postaciach bohaterów niosą ludową mądrość i symbole kulturowe, czyli zawierają w sobie elementy kultury duchowej ludzi. „Baśń opiera się na metaforze, łączy w sobie elementy świata realnego i fikcji, dzięki czemu przeskakuje

nad znanymi układami rzeczywistości, tworząc jej nową, poetycką wizję. Cechą baśni jest cudowność kierowana, jednak swoistymi prawami logiki artystycznej i tradycji. W baśni widzimy istotne problemy ludzkiego życia, a bohaterowie są aktywni, stawiają czoło przeszkodom i trudnościom oraz wchodzą w kontakt z całym światem. Baśnie stanowią nić, która łączy nasze dzieci z dziećmi wszystkich czasów; odpowiadają ich potrzebom jak odpowiadały potrzebom minionych pokoleń¹.

W języku potocznym często zamiennie używamy pojęć **baśni** i **bajka**, nie zdając sobie sprawy z istotnych różnic. Mylimy w ten sposób dwa różne pojęcia. Warto byłoby przytoczyć definicje obu tych gatunków w celu zrozumienia zachodzących między nimi różnic.

„Bajka – to podstawowy gatunek ustnej twórczości ludowej, alegoryczna przypowieść, często z życia zwierząt o charakterze satyryczno-dydaktycznym, utwór narracyjny lub epigramatyczny głoszący naukę moralną². „Bajka jest formą przypowieści na temat sytuacji społeczno-psychologicznych, zawiera naukę moralną sformułowaną wprost i ma często charakter satyryczny. Jej bohaterami są zwykle zwierzęta, które pełnią rolę masek dla typowych cech charakterów i postaw ludzkich. Na przykład lew symbolizuje męstwo, lis chytryść, a mrówka pracowitość³”.

Baśń zaliczana jest do najstarszych form literatury dziecięcej. Jak pisze o niej I. Słońska: „zdobyła sobie prawo obywatelstwa we wszystkich systemach pedagogicznych. Okazała się silniejsza od wszelkich przeszkód i wszelkich zarzutów. Jest nieśmiertelna⁴”.

W *Słowniku gatunków literackich* czytamy: „baśń to jeden z najstarszych gatunków epickich, powstająca na gruncie tzw. literatury oralnej – przekazywanej ustnie z pokolenia na pokolenie i niosącej moralne przesłanie wywodzące się z mądrości ludowej, a dotyczące najczęściej powtarzalnych zachowań międzyludzkich, na przykład zarysowanie kontrastu między ubogim a bogatym, mądrymi głupim, litościwym i okrutnym. Do podstawowych cech kompozycyjnych baśni należą ponadto: magiczność, fantastyka, antropomorfizacja świata przyrody (jedną z najstarszych form baśni była baśń zwierzęca), operowanie szeregiem utartych i skonwencjonalizowanych motywów i wątków baśniowych (które powracają w utworach powstających nieraz w kulturach bardzo od siebie odległych zarówno czasowo jak i przestrzennie) oraz umoralniające zakończenie w formie pouczenia⁵”.

¹ H. Skrobiszewska, *Baśń i dziecko*, Warszawa 1978, s. 136–137.

² *Encyklopedia popularna*, Warszawa 1993, s. 60.

³ A. Chojnacka-Czachór, *Aspekty rozwojowe w baśniach dla dzieci*, „Psychologia wychowawcza”, nr 5, 1995, s. 394.

⁴ I. Słońska, *Książki i dzieci*, Warszawa 1957, s. 79.

⁵ M. Biernacki, M. Pawlus, *Słownik gatunków literackich*, Bielsko-Biała 2000, s. 38.

A. Chojnacka-Czachór pisze również, że „baśń jest utworem o tematyce fantastycznej. Związana jest ściśle z ludowymi wierzeniami na temat przyrody, sił pozaziemskich i ich wpływu na życie. Zawiera poglądy ludowe na temat stosunków społecznych i ideałów sprawiedliwości”⁶.

Z powyższych definicji baśni i bajki wynika zasadnicza różnica, którą możemy poszerzyć o sposób stawiania problemów w tych utworach. Według S. Wortmana „bajka przemawia do rozumu słuchacza – baśń natomiast do jego uczucia: zaciekawia go, przeraża, wzrusza i raduje dobrym zakończeniem”⁷. Problemy poruszane w bajkach angażują przede wszystkim sferę intelektualną – przemawiają do rozumu odbiorcy, natomiast treść baśni angażuje sferę uczuć i emocji, prowokuje do przeżywania losów bohaterów.

Zakończenie również odróżnia baśń od bajki. W tej pierwszej koniec jest zawsze zgodny z intencją odbiorcy, optymistyczny, podczas gdy w bajce często jest smutny, pesymistyczny.

Charakterystyczne cechy baśni i bajki to fantastyczność i cudowność. „Fantastyczny świat bajki (zaludniony krasnoludkami, skrzatami, czarownicami, czarnoksiężnikami, złymi i dobrymi duchami, rycerzami, królewiczami, ludowymi herosami) i alegoryczny świat bajek (ożywionych zwierząt, kwiatów, zabawek i przedmiotów martwych) bliskie są wyobraźni dziecięcej, magicznemu sposobowi myślenia dziecka, jego potrzebom psychicznym”⁸. Świadome mieszanie prawdy z fantazją pomaga dziecku w przeżywaniu i rozumieniu tego w świecie realnym jest trudne i niezrozumiałe. Dostarcza również małemu odbiorcy silnych przeżyć emocjonalnych i zaspakaja tęsknotę za czymś niezwykłym.

Cudowność, której logika sięga korzeniami do dawnych wierzeń i zwyczajów, łatwo trafia do umysłu dziecka, a przeżycia doznawane w toku percepcji bajek i baśni pozwalają dziecku łatwo akceptować ich treść, ale również porządkować się kształtujący obraz świata. „Słuchanie i równoczesne przeżywanie treści bajek przede wszystkim kształtuje i rozwija wyobraźnię dziecka. Wyobrażenie jak wiadomo jest podstawą do rozwoju wielu innych procesów i właściwości psychicznych dziecka”⁹.

Głównym celem bajki i baśni jest przeżycie przez dziecko przygody będącej przygodą bohatera, do tego stopnia, że następuje tu często identyfikacja z własnym „ja” dziecka. Bohater bajki czy baśni pokonuje wiele trudności, na swojej drodze napotyka liczne przeszkody, doznaje wielu cierpień, przez co dziecko poznaje smak przygody, dostrzega konieczność nawiązania kontaktów z przyrodą i wszechświatem. Ma to silny wpływ na kształtowanie uczuć, nabywanie nowych doświadczeń pozwalających rozumieć lepiej otaczający dziecko

⁶ A. Chojnacka-Czachór, *op. cit.*, s. 394.

⁷ S. Wortman, *Baśń w literaturze i w życiu dziecka*, Warszawa 1958, s. 13.

⁸ M. Frycie, *Kultura literacka w przedszkolu*, Warszawa 1988, s. 121.

⁹ F. Dyka, *Bajki w edukacji początkowej*, „Edukacja i dialog”, nr 6, 1999, s. 62.

świat. Takie przeżywanie bajek i baśni może być przygotowaniem do przyszłych wzruszeń człowieka dorosłego.

Kolejną cechą baśni i bajki jest to, że przekazywana jest z pokolenia na pokolenie. Jest nośnikiem pewnych wzorców i wartości społecznych, a także doświadczeń ludzi. Stanowi nieodłączny element kultury duchowej społeczeństw. A. Chojnacka-Czachór uważa, że „jest to funkcja transmisji kulturowej w niezwykle trudnej do przekazania dziedzinie doświadczeń ludzkości, będącej ważnym elementem zapewnienia kulturowej ciągłości psychologicznej życia społeczeństw”¹⁰.

Istotną właściwością bajek oraz baśni jest ich prostota. Jak twierdzi F. Dyka: „surowy porządek moralny panujący w fantastycznym świecie bajek porządkuje dziecięcy obraz świata rzeczywistego. Ten ład i porządek moralny umacnia wiarę dziecka w dobro i sprawiedliwość. Bajka wywołuje uczucie sympatii lub antypatii do występujących w niej postaci”¹¹.

Kolejnym walorem tego gatunku literackiego dla dzieci jest przedstawienie istotnych problemów życia ludzkiego: wdzięczności, miłości, dobroci – najszlachetniejszych ludzkich uczuć. „Zwycięstwo dobra stało się myślą przewodnią baśni, wyrazem jej optymizmu. Baśń jest optymistyczna tak jak tego pragnie słuchacz”¹². Jak twierdzi K. Och: „bajki wprowadzają w świat roślin, zwierząt oraz ludzi, z ich typowymi cechami i przywarami. Dziecko poznaje wzorce osobowe, prototypowe postacie dobra i zła. Zaczyna spotykać ludzkie zachowania oraz ich konsekwencje. Dowiaduje się, jakie wartości są cenione, poprzez jednoznaczne pokazanie, kogo i za co spotyka nagroda lub kara, uczy wrażliwości zachowań prospołecznych oraz empatii dzięki przeżywaniu wydarzeń wraz z bohaterami”¹³.

Nie sposób wyliczyć wszystkich charakterystycznych cech bajek i baśni, ale na podstawie kilku najważniejszych cech tych utworów wymienionych przeze mnie można powiedzieć, że są na pewno niekwestionowanym „pokarmem duchowym” każdego dziecka¹⁴. Ułatwiają kształtowanie pierwszych pojęć i postaw moralnych, uczą i wychowują.

2. Różnorodność form przedstawiania baśni i ich wpływ na rozumienie treści i rozwój języka dzieci w świetle badań własnych

Baśnie mogą oddziaływać w pełni – przynosić pociechę i przekazywać znaczenia symboliczne, zwłaszcza międzyludzkie, kiedy są dziecku opowiadane,

¹⁰ A. Chojnacka-Czachór, *op. cit.*, s. 395.

¹¹ F. Dyka, *op. cit.*, s. 63.

¹² S. Wortman, *op. cit.*, s. 72.

¹³ K. Och, *Rola bajki w edukacji*, „Wychowanie w przedszkolu”, nr 10, 2003, s. 594–595.

¹⁴ M. Frycie, *op. cit.*, s. 139.

a nie czytane. Jeżeli zaś opowieści owe czytamy, winno temu towarzyszyć emocjonalne zaangażowanie w sens danej historii i w reakcje dziecka, wycucie, co może ona dla niego znaczyć. Lepiej opowiadać baśnie niż czytać, bo opowiadanie daje większą swobodę w uwzględnianiu reakcji dziecka¹⁵.

Mając na uwadze powyższe stwierdzenie postanowiłam znaleźć odpowiedź na nurtujące mnie pytania:

1. która z form przekazu: przedstawienie teatralne, słuchowisko radiowe (lub nagranie magnetofonowe), czy słuchanie bajki, baśni czytanej przez nauczyciela, cieszy się największym powodzeniem wśród dzieci?
2. jaki jest stopień zrozumienia treści bajek i baśni przez dzieci?
3. czy stopień zrozumienia treści bajek i baśni jest uzależniony od płci i wieku dziecka?

Przygotowałam i przeprowadziłam badania wśród dwóch grup dzieci. Jedną z nich to grupa przedszkolna dzieci sześciolletnich, drugą to uczniowie klasy pierwszej szkoły podstawowej w wieku lat siedmiu. Badania obejmowały następujące utwory z literatury dziecięcej: przedstawienie teatralne *O kocie w butach* (październik), wysłuchanie przez dzieci czytanej przez nauczyciela baśni *Kopciuszek* (listopad), wysłuchanie bajki nagranej na taśmę magnetofonową, było to słuchowisko według baśni braci Grimm *Czerwony Kapturek* (styczeń). Ze względu na ograniczoną objętość tekstu tego artykułu – przedstawię w skrócie uzyskane wyniki.

Analizując materiał uzyskany z badań, zauważam, że 6-latki lubią oglądać bajki i baśnie w teatrze i słuchać bajek lub baśni, kiedy czyta je osoba dorosła. Mniejsze zainteresowanie wykazują, gdy mają te same utwory wysłuchać z radia czy z nagrania na taśmę magnetofonową. Wypowiedzi dzieci 7-letnich są bardzo zbliżone do wypowiedzi 6-latków. Mogę stwierdzić, że pierwszoklasiści wskazują na obie formy: przedstawienie teatralne oraz czytanie utworu przez osobę dorosłą, jako najbardziej przez nich lubiane. Słuchowisko radiowe lub nagranie bajki czy baśni na taśmę magnetofonową cieszy się zdecydowanie najmniejszym zainteresowaniem zarówno wśród dzieci 6-cio, jak i 7-letnich. Rację ma B. Stankiewicz, mówiąc, że „teatr poprzez słowo, ruch, elementy muzyczne i plastyczne występujące w integrowanej całości, jest w stanie silnie oddziaływać na widza i stać się źródłem jego mocnych wrażeń i głębokich przeżyć¹⁶. Podobnie może również oddziaływać na dzieci forma czytania bajek i baśni przez osobę dorosłą. Uzyskane wyniki potwierdzają więc stwierdzenie A. Baluch, że „wyrazisty głos o pełnym brzmieniu, a przede wszystkim inteligentna i trafna interpretacja spr-

¹⁵ B. Bettelheim, *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni*, Warszawa 1985, s. 277.

¹⁶ B. Stankiewicz, *Zabawy twórcze i widowiska lalkowe w wychowaniu przedszkolnym*, Warszawa 1972, s. 39.

wiają, że utwór staje się źródłem przeżyć”¹⁷. Moim zdaniem, słuchowisko radiowe cieszy się zdecydowanie mniejszym powodzeniem, dlatego że zabrakło tam ruchu, elementów plastycznych, a także obecności i bliskiego kontaktu z „pośrednikiem kultury”.

Niepokojące jest jednak to, że zarówno dzieci 6-cio i 7-letnie swoje pierwsze spotkanie z teatrem zawdzięczają pobytowi w szkole, bowiem tylko 18,2% uczniów klasy pierwszej było w teatrze z rodzicami. W przypadku dzieci 6-letnich wynik ten wynosi 14,2%.

Na podstawie przeprowadzonych badań i uzyskanych wyników stwierdzam, że dosyć liczna grupa 6-latków, a mianowicie 1/3 dzieci, z formą czytania bajek i baśni przez osobę dorosłą spotyka się dopiero w szkole. Lepiej wygląda sytuacja wśród 7-latków, gdzie ponad połowa dzieci deklarowała, że ktoś z dorosłych im czyta. Analizując wypowiedzi dzieci dotyczące słuchania utworów literackich z radia lub magnetofonu, zauważyłam, że poza szkołą, czy przedszkolem dzieci nie korzystają z takiego sposobu przedstawiania bajek i baśni. Spotykają się z tą formą wyłącznie w trakcie zajęć w placówkach edukacyjnych, do których uczęszczają. Ma to również wpływ na wyniki, które uzyskano podczas wyboru najbardziej lubianego przez dzieci sposobu przedstawiania literatury.

Kwestią znaczącą w przeprowadzonych badaniach było uzyskanie odpowiedzi na pytanie, czy sposób przedstawiania utworu ma wpływ na jego rozumienie i tym samym na możliwości doskonalenia języka dzieci. Zgromadzony materiał badawczy pokazuje, że 65% dzieci 6-letnich poprawnie zrozumiało treść bajki oglądanej w teatrze, 73% tej grupy również poprawnie zrozumiało treść bajki czytanej przez nauczyciela, a tylko 53,2% poprawnie zrozumiało treść bajki wysłuchanej w formie słuchowiska radiowego. Wśród dzieci 7-letnich poprawność zrozumienia tekstu wykazało: 85,2% po obejrzeniu przedstawienia, 89% po wysłuchaniu bajki czytanej przez nauczyciela i 75% po wysłuchaniu słuchowiska radiowego. Ze zgromadzonych danych wynika zatem, że sposób przedstawiania utworu w niewielkim stopniu różnicuje jego rozumienie, a tym samym możliwości doskonalenia języka dziecka. Pomimo tego wiek dziecka, jak widać z porównania uzyskanych danych, ma wpływ na stopień zrozumienia istoty utworów literackich. Uzyskane wyniki badań nie świadczą o znaczącej przewadze któregoś ze sposobów przekazywania bajek i baśni, ale pozwalają zgodzić się z opinią K. Lenartowskiej i W. Świętek, że: „umiejętność ekspresyjnego czytania pozwala głębiej wnikać w treść i sens, uchwycić podtekst”¹⁸.

Kolejne zadane pytanie dotyczyły zagadnienia wpływu płci na rozumienie treści utworu. Analizując rezultaty badań, mogę stwierdzić, że wśród dzieci 6-letnich wystąpiła nieznacząca różnica w rozumieniu treści utworów z niewielką

¹⁷ A. Baluch. *Có warto wiedzieć o literaturze najmłodszych*, „Wychowanie w przedszkolu” nr 9, 2004.

¹⁸ K. Lenartowska, W. Świętek. *Praca z tekstem w klasach I-III*, Warszawa 1982, s. 19.

przewagą na korzyść chłopców. Średnia wyniosła bowiem w ich przypadku 78%, natomiast u dziewczynek 68%. Wśród dzieci w wieku 7 lat także nie wystąpiły znaczące różnice, jeśli chodzi o zrozumienie treści poszczególnych utworów. W tym przypadku również chłopcy wykazali się nieznacznie większym stopniem zrozumienia (średnia 85,7%) niż dziewczynki (średnia 80,2%).

3. Refleksje

Podczas przygotowania i przeprowadzenia badań nasunęły mi się następujące spostrzeżenia:

1. należy wzbogacać i rozwijać zainteresowania literaturą dziecięcą poprzez stosowanie różnych form przekazu bajek i baśni wśród dzieci;
2. dzieci w większym stopniu rozumieją treść bajek i baśni wówczas, gdy mają bezpośredni kontakt z osobą czytającą lub z osobami przedstawiającymi treść utworu. Dlatego też preferują one przedstawienie teatralne i formę czytaną przez nauczyciela;
3. dzieci chętnie korzystają z takich form przekazu, gdzie występuje bliski i bezpośredni kontakt dziecka z osobą czytającą i osobami przedstawiającymi treść bajek i baśni, a ponieważ często jest to pierwszy kontakt dziecka z takimi formami należy w miarę możliwości korzystać z nich jak najczęściej;
4. po przedstawieniu treści utworu literackiego należy kontynuować ciekawe formy pracy z nim, w celu rozbudzania zainteresowań literackich młodych czytelników.

Doskonałym podsumowaniem przeprowadzonych badań mogą być słowa B. Bettelheima: „baśń jest czymś jedynym i swoistym, nie tylko pośród form literackich; jest to jedyny wytwór sztuki tak całkowicie zrozumiały dla dziecka. Podobnie jak w przypadku każdego wielkiego dzieła artystycznego, najgłębsze znaczenie baśni będzie dla każdej osoby inne, inne nawet dla tej samej osoby w różnych momentach życia. Dziecko wydobędzie rozmaite znaczenia z tej samej baśni zależnie od swoich zainteresowań i potrzeb w konkretnej fazie rozwoju, jeśli stworzy mu się sposobność, powróci do danej baśni, gdy będzie gotowe poszerzyć jej dawne znaczenia lub zastąpić je nowymi”¹⁹.

Bibliografia

- Baluch A., *Co warto wiedzieć o literaturze najmłodszych*. „Wychowanie w przedszkolu”, nr 9, 2004.
 Bettelheim B., *Cudowne i pożyteczne. O znaczeniach i wartościach baśni*, Warszawa 1985.
 Biernacki M., Pawlus M., *Słownik gatunków literackich*, Bielsko-Biała 2000.

¹⁹ B. Bettelheim, *op. cit.*, s. 53.

- Chojnacka-Czachór A., *Aspekty rozwojowe w baśniach dla dzieci*, „Psychologia wychowawcza”, nr 5, 1995.
- Dyka F., *Bajki w edukacji początkowej*, „Edukacja i dialog”, nr 6, 1999.
- Encyklopedia popularna*, Warszawa 1993.
- Frycie M., *Kultura literacka w przedszkolu*, Warszawa 1988.
- Lenartowska K., Świętek W., *Praca z tekstem w klasach I-III*, Warszawa 1982.
- Och K., *Rola bajki w edukacji*, „Wychowanie w przedszkolu”, nr 10, 2003.
- Skrobiszewska H., *Baśń i dziecko*, Warszawa 1978.
- Słońska I., *Książki i dzieci*, Warszawa 1957.
- Stankiewicz B., *Zabawy twórcze i widowiska lalkowe w wychowaniu przedszkolnym*, Warszawa 1972.
- Wortman S., *Baśń w literaturze i w życiu dziecka*, Warszawa 1958.

Summary

The Possibilities to Use Fables and Fairy Tales In Language Education of Young Children

The present article has been devoted to the issues connected with the possibilities to use fables and fairy tales in language education of young children. Fables and fairy tales belong to the fixed repertoire of children's literature. They are equally attractive to a young reader at present as they were many years ago, regardless of the fact that numerous changes concerning civilization and culture are occurring in the modern world.

I have prepared and conducted research among two groups of children. One of them contains preschool six-year-olds, another consists of seven-year-old first class students. The research involved three children's literature works presented as: a drama performance, listening to a story read by a teacher, listening to the text from an audio cassette. I decided to find the answers to such bothering questions: which means of communication are the most popular with children, to what a degree did the children understand the content of fables and fairy tales and is it determined by the child's age or gender.

Having analyzed the material obtained during the research I noticed that children like watching fables and fairy tales at the theatre and listening to them being read by an adult person. However, the fact that children owe the school their first meeting with the theatre appears to be alarming. Furthermore, the collected data proves that the way in which the text is presented to the child has little influence on both understanding and possibilities to develop their language. In spite of this fact, the child's age appears to have the impact on the understanding degree of literary texts. There is no such a dependence in case of the gender of the children researched. For this reason, children's vocabulary and their interest towards literature should be enriched and developed through different means of presenting fables and fairy tales to children.